

FĂGĂRĂȘENII ȘI PRIMUL RĂZBOI MONDIAL. MEMORIE ȘI ISTORIE (II)

CONSTANTIN BĂJENARU

bjnrcosti@yahoo.com

Muzeul Țării Făgărașului ”Valer Literat” – Făgăraș

THE CITIZENS OF FĂGĂRĂȘ COUNTY AND THE FIRST WORLD WAR. MEMORY AND HISTORY (II)

ABSTRACT

The First World War represented a complex political-military, social, economic, and also an intellectual phenomenon which involved, directly or indirectly, the whole mankind. The countless limit situations encountered during the whole conflict, had generated multiple attitudes, reactions and actions which were not only related to events, but also to mentalities, education or traditions.

If until recently, Romanian historiography maintained itself in the traditional – presenting only causes, military forces and the technique involved, battles, casualties and others – in the last few years, it began to rediscover the event, humanizing it. Sufficiently numberless testimonies having memorial character (journals, memories and letters), persuaded us to try to reveal the aspects which define mankind – compassion, reconciliation, mutual aid etc.

To this imperative we dedicate our contribution, trying to present life experiences, attitudes and actions which resulted from the voluntariate in the Romanian army, the events happened in Făgăraș and in the region in the autumn of 1916, the imprisoning and the voluntariate in Russia.

Keywords: citizens of Făgăraș county, First World War, memorial, history, events.

Cum aminteam în prima parte a demersului nostru¹, Primul Război Mondial a reprezentat un complex fenomen politico-militar, social, economic, dar și mental, care a angrenat, direct sau indirect, întreaga umanitate. Nenumăratele situații limită ivite pe parcursul îndelungatului conflict, au generat multiple

¹ Urmează a fi publicată în paginile revistei ”Țara Bârsei”, nr. XIII (serie nouă), editată de către Muzeul Casa Mureșenilor din Brașov.

atitudini, reacții și fapte care nu s-au mai raportat doar la evenimente, ci și la mentalități, educație, cutume sau tradiții.

Dacă până de curând istoriografia română s-a menținut în tradițional – prezentând doar cauzele, forțele militare și tehnica angrenată, bătăliile, pierderile umane ș.a. –, în ultimii ani a început să redescopere evenimentul, umanizându-l. Destul de numeroasele mărturii cu caracter memorialistic (jurnale, memorii și scrisori), ne determină să încercăm a revela și aspectele care definesc însăși omenirea – compasiunea, reconcilierea, întrajutorarea etc.

Acestui imperativ îi dedicăm și contribuția noastră, care a surprins în prima fază momentele importante ale debutului războiului – mobilizarea făgărășenilor, plecarea pe front și frontul din Galiția. În cele ce urmează, vom încerca să surprindem experiențe de viață, atitudini și fapte care au decurs din voluntariatul în armata română, evenimentele petrecute în Făgăraș și zonă în toamna anului 1916, prizonieratul și voluntariatul din Rusia.

Începând războiul, era normal ca autoritățile maghiare – atât politice cât și militare – să-și exprime temerile în privința modului cum vor reacționa românii la apelul de mobilizare. Și se manifestau cu atât mai mult, cu cât guvernul budapestan era conștient de inechitățile la care-i supusese pe români; aici, se mai adăuga și eșecul ultimelor tratative cu exponenții acestora, nereușită de la care trecuseră doar câteva luni. Îngrijorările, însă, au rămas fără teme, reacția românilor la chemarea sub arme fiind peste așteptările guvernanților. La această atitudine de loialitate față de împărat, a contribuit decisiv și hotărârea României, din august 1914, de a se declara neutră.

Totuși, încă de la debutul conflictului, administrația comitatului Făgăraș începuse să supravegheze, aproape în permanență, starea de spirit a locuitorilor, aflați în imediata apropiere a graniței cu România, și în special pe cea a românilor. La scurte intervale de timp, erau trimise la Budapesta informații asupra atmosferei existente, spre a se putea preîntâmpina eventualele situații amenințătoare pentru siguranța statului. Într-o astfel de telegramă, cifrată, trimisă premierului Tisza de către comitele suprem Széll, la 15 mai 1915, se comunica despre persistența, pentru moment, a unei situații pașnice, fără apariția unor ”fenomene îngrijorătoare”².

Cu toate că marea majoritate a făgărășenilor chemați sub arme s-au supus fără vreo împotrivire ordinelor, au început să apară și semne de opunere, în forme de manifestare diferite, încă de la debutul războiului.

Unul dintre modurile de opoziție a constatat în conceperea unor acțiuni de răzvrătire împotriva autorităților civile și militare, care însă, după cum s-a dovedit,

² D.G.A.S., *1918 la Români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe. 1879 -1916*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 601 (doc. nr. 161).

aveau mai mult un caracter idilic. Fratele marelui poet național Octavian Goga, Emil, descria în cartea-jurnal *Două Siberii* o astfel de tentativă, menționând o conversație secretă între ofițerii români prezenți în centrul de recrutare de la Făgăraș, în cursul căreia au plănuit să-i răzvrătească pe cei 10.000 de români mobilizați aici și în acest mod să deschidă drumul armatei române: ”*Ținutul e românesc curat, aruncăm în aer podul de peste Olt și (...) noi suntem stăpânii situației. Vestea se răspândește peste tot Ardealul și pilda noastră e urmată de toate regimentele românești*”³.

O a doua modalitate a constituit-o rezistența față de autorități, manifestată sub forma refuzului unor rezerviști de a se prezenta la încorporare sau a celor plecați la lucru în România de a se reîntoarce pentru a fi mobilizați, dar și a dezertării înainte de plecarea din garnizoană, în perioada de translație spre front și chiar de pe front. Cazurile de acest gen, sporadice la început, au luat amploare pe măsura luării contactului cu realitățile crunte ale războiului și mai ales după intrarea României în război împotriva Puterilor Centrale. Nu cunoaștem numărul românilor făgărășeni care au procedat astfel, trecând apoi munții, pe căi lăturalnice, în Vechiul Regat, însă îl apreciem la 500-1.000 de persoane până în august 1916 și la peste 2.000-3.000 după retragerea armatei române din zona Făgărașului, la începutul lui octombrie 1916.

Într-o astfel de situație s-a aflat viitorul general-maior Leonte Comșa⁴, din Mândra Făgărașului, încorporat în Regimentul 31 infanterie în toamna anului 1915, care a dezertat și a trecut munții, urmând apoi Școala militară de ofițeri de infanterie din București, alături de alți trei făgărășeni – Ionică Bârsan din Vad, Ieronim Popa din Șinca-Veche și Ioan Chiujdea din Vaida-Recea. Intuind că, asemenea lui, marea majoritate a făgărășenilor a procedat aproape identic în momentele în care au decis să treacă munții clandestin, pentru a se înrola voluntari,

³ Eugen Goga, *Două Siberii*, București, 1916, p. 32.

⁴ Leonte Comșa s-a născut la data 1 iulie 1894 în localitatea Mândra, fostul comitat Făgăraș, fiind al treilea copil al familiei Lazăr și Sofia Comșa. A urmat gimnaziul la Brașov și apoi Seminarul Pedagogic la Sibiu, obținând diploma de învățător în 1914. După declanșarea Primului Război Mondial s-a încorporat în armată, fiind repartizat la Regimentul 31 Infanterie, Sibiu. După război s-a întors la Sibiu, înscriindu-se la Școala de ofițeri activi „Nicolae Bălcescu”. A fost combatant și în Al Doilea Război Mondial, când a avansat în gradele de maior și colonel, pentru ca după 1946 să fie general al Armatei Române. A fost un militar înnăscut, convins și desăvârșit, dar n-a putut niciodată să se asocieze cu comunismul, iar pentru aversiunea sa față de acesta a fost întemnițat și apoi mutat cu domiciliul forțat în Moldova. După eliberare, s-a întors la Sibiu, unde s-a și stins din viață, în anul 1981.

vom derula episoadele aventurii lui L. Comșa – ca studiu de caz –, în baza informațiilor cuprinse în memoriile sale⁵.

Gândul trecerii în țara liberă și înrolarea ca voluntar s-a înfiripat în urma primului său ”*conflict cu autoritățile austro-ungare*”, cauzat de purtarea unei cocarde tricolore la pălărie. La scurt timp, întâlnindu-se cu doi foști colegi de școală – Leonte Roibu și Ioan Socaciu –, aceștia l-au informat că făcuseră toate pregătirile necesare, urmând a pleca chiar în acea noapte cu o căruță până la Poiana Mărului, iar de acolo, cu o călăuză, vor merge la Bran și apoi ”*peste granița vremelnică*”⁶.

Invitat să-i însoțească, tânărul învățător le-a cerut un răgaz pentru a-și anunța mama, însă nerăbdarea celor doi a dus la înțelegerea de a se revedea ulterior în România, întâlnire care se va realiza practic doar peste trei ani, în timpul luptelor de la Mărășești. Nerenunțând la idee, în primele zile ale lui octombrie 1914 plănuiește, împreună cu un fost coleg de la Gimnaziul din Brașov, Nicolae Dinu din Măieruș, să formeze un grup mic, prevăzut cu arme și muniții, care să treacă granița inclusiv prin folosirea forței. Acestora li s-au alăturat alți trei camarazi, dintre care doi erau făgărășeni – sergentul Grigore Ludu și Octavian Bărbat –, primul procurând armele necesare, care au constat în zece carabine, pe care le-au ascuns pe câmpul de instrucție⁷.

În momentul decis pentru plecare – seara zilei de 30 noiembrie/13 decembrie –, grupul a sporit la zece, celor patru membri inițiali rămași alăturându-se Victor Balea, ajutor de contabil la banca *Albina* din Sibiu, învățătorul Nicolae Manițiu din Vurpăr, soldații Cazan și Pinciu, învățătorul Sidon Turcea din Șinca-Nouă și un alt soldat nenominalizat. După ce au dezgropat armele, s-au îndreptat spre Tâlmaciu, având ca țintă frontiera de pe muntele Sterpul, pe care trebuiau să o atingă folosind căi lăturalnice. Odată depășit pericolul de a fi capturați, au început să coboare spre Voineasa, în drum având parte și de o surpriză – la o cabană au nimerit peste un grup de soldați italieni (!), care dezertaseră și ei din armata imperială încercând să-și găsească refugiu tocmai în România⁸.

Au continuat drumul, prin Brezoi, către Râmnicu-Vâlcea, unde s-au prezentat imediat la comanda Regimentului 2 infanterie spre a se înrola. Aici au întâlnit câțiva ardeleni care trecuseră frontiera mai înainte, printre care și făgărășenii Ieronim Popa și Ioan Chiujdeu⁹.

⁵ Paul Abrudan, *General de brigadă Leonte Comșa – Memorii de război*, în ”Studii și materiale de muzeografie și istorie militară”, nr. 10, București, 1976, pp. 197-206.

⁶ *Ibidem*, p. 198.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, pp. 198-199.

⁹ *Ibidem*, p. 200.

Și pentru ca posteritatea să nu uite cine a luptat pentru înfăptuirea idealului național, sunt amintiți de către memorialist și alți români din comitatul Făgăraș care s-au înrolat voluntari, în momente diferite, în unitățile românești și luptele la care au luat parte: învățătorii Ștefan Lupu din Porumbacu de Sus, Gheorghe Motoc din Săsciori, Ioan Drugă din Ludișor, Ioan Mețianu și Tiberiu Radeș din Făgăraș (toți la Mărăști, Mărășești și Oituz), apoi Iosif Runceanu din Măgura-Bran (la Sibiu), Dionisie Călifaru din Sărata, Alexandru Blebea din Cuciulata (Mărășești), Aurel Șenchea, fiul martirului Ioan Șenchea (rănit mortal la Turtucaia), Nae Răuță din Zărnești (ucis în bătălia de pe Neajlov), Ioan Topor și Axente Pușcariu din Tohanu Nou, Andrei Mănăilă și Ovidiu Vodă din Zărnești (ultimul, rănit mortal în bătălia Brașovului), frații Samoilă și Alexandru Socol din Berivoii Mari (Mărășești, Răzoare), medicul Liviu Ursu din Vad, David Cucu din Mândra (căzut eroic la Mărășești) și alți 30 de tineri¹⁰.

Ajunși, în fine, la București, și-au încercat șansele de admitere, la începutul anului 1915, în Școala militară de artilerie și geniu, dar fără succes. Ulterior, în luna aprilie, N. Manițiu și V. Balea au fost admiși în Școala de ofițeri de rezervă infanterie, iar L. Comșa și N. Dinu doar la 1 noiembrie, la aceeași școală. După terminarea școlii, care a durat șase luni, au fost avansați și trimiși la diferite unități militare pentru a face practică¹¹.

L. Comșa, în momentul intrării României în război, a plecat împreună cu unitatea sa (Regimentul 33 Infanterie – Tulcea) în sudul Dobrogei, luând parte la luptele de la Flămânda, în funcția de comandant de pluton. Pentru o perioadă firul memorialistic este întrerupt, fiind reluat abia în vara anului următor, cu însemnări privitoare la zilele în care a participat la luptele eroice de la Mărășești. La începutul anului următor a fost transferat la Regimentul 1 Infanterie Turda, din cadrul Corpului voluntarilor ardeleni și bucovineni, cu sediul la Hârlău, unde se reîntâlnește cu Nicolae Dinu și întâlnește alți făgărășeni, comandanți de subunități militare: căpitanul rezervist Ștefan Boier din Vad, sublocotenentul Nicolae Comșulea din Râușor și sublocotenentul Țețu din Făgăraș¹².

Unul dintre amintiții frați Socol din Berivoi, Alexandru, a făcut și el câteva însemnări cu caracter memorialistic, din care reiese periplul său din perioada conflictului mondial. Astfel, în toamna lui 1915, primind o permisie din poziția de elev la Școala de ofițeri de rezervă din Brno, a luat decizia de a trece Carpații spre a se înrola voluntar. Cursurile Școlii de ofițeri din București fiind deja începute, a primit un post la Ministerul de Externe, pe care l-a părăsit, însă, în septembrie 1916, pentru a deveni elev la Școala de ofițeri din Iași. Avansat elev plutonier la 1

¹⁰ *Ibidem*, pp. 200-202.

¹¹ *Ibidem*, p. 203.

¹² *Ibidem*, p. 206.

aprilie 1917, a fost repartizat, împreună cu Ștefan Mesaroș din Sebeș-Făgăraș, la Regimentul 51 Infanterie¹³.

Ajuns acolo, a găsit o situație complicată – trupele abia se refăceau după epidemia de tifos exantematic, fiind în plin proces de reorganizare și înzestrare cu armament și tehnică de luptă, neexistând *clipă de răgaz*. După trei luni *de intensă pregătire*, a intrat în luptă la Nămolosa, fiind dispus în prima linie pentru misiuni de recunoaștere¹⁴.

În august 1917 a fost avansat la gradul de sublocotenent și transferat la Regimentul 50 Infanterie (Divizia a 13-a), cu care a luptat la est de Mărășești, unde în timpul grelelor încleștări a fost rănit în piept și brațul stâng¹⁵.

Un alt făgărășean – medicul Liviu Ursu din Vad –, s-a înscris voluntar în urma evenimentelor cauzate de retragerea armatei române din zona Făgărașului. Din 1914 urmas cursurile Facultății de medicină din Budapesta, până la mijlocul lunii iulie 1916, după care a început practica la Spitalul civil din Făgăraș, condus de către Titu Perția.

S-a refugiat împreună cu acesta în toamna lui 1916, punându-se la dispoziția Marelui Cartier General. T. Perția, ca medic primar chirurg, a fost avansat la gradul de maior, iar tânărul Ursu a fost asimilat ca intern I, cu gradul de plutonier, fiind repartizat la Spitalul 482 din Vaslui. La începutul anului următor, unitatea medicală la care activa a fost transformată în spital de tifos exantematic, această epidemie provocând ravagii printre militari: ”*Numărul morților a devenit atât de mare, încât în fiecare dimineață se transportau mai multe furgoane la gropile comune, situate în afara orașului*”¹⁶. Printre cei răpuși de molimă s-a aflat și doctorul T. Perția, alături de alți 16 medici români și unul din cadrul Misiunii militare franceze. Epidemia a putut fi eradicată numai în primăvara lui 1917, trupele române revenindu-și încetul cu încetul, pentru a putea fi apte în fața iureșului care îi aștepta în vara aceluiași an.

După ce în aprilie-iunie a urmat cursurile anului III la Facultatea de medicină din Iași, L. Ursu a fost avansat și mutat la Spitalul 309 din Vaslui, unitate care pe timpul luptelor din vară a funcționat ca spital de triaj al Armatei I. Ulterior, a fost încadrat ca medic al Regimentului 5 vânători, cu care a trecut în Transilvania la mijlocul lunii noiembrie 1918¹⁷.

Un eveniment cu două fațete distincte – entuziasm și dezolare –, s-a petrecut în toamna anului 1916. Intrarea României în război a adus românilor

¹³ *Ibidem*, p. 210.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 211.

¹⁶ *Ibidem*, p. 208.

¹⁷ *Ibidem*.

făgărășeni o mare bucurie și ”nădejdi înspre biruință și mai mari”¹⁸. Din acest motiv, armata română a fost întâmpinată cu steaguri tricolore, cu praporii bisericilor, cu sunetul clopotelor, cu flori și pâine.

Înaintarea rapidă a unităților militare române a provocat panică și consternare în rândurile autorităților comitatului, ca și în privința populației maghiare, săsești și evreiești, care au început să se refugieze în pripă peste Olt. Cu toate că evacuarea administrației și populației din zonele ardelene de graniță fusese teoretic organizată de guvernul de la Budapesta încă de la începutul lunii august și comunicată autorităților comitatense la 25 august 1916¹⁹, repeziciunea ofensivei române a zădărnicit acțiunea, astfel încât retragerea s-a realizat practic în mare grabă.

O mărturie contemporană evenimentelor, amintește despre panica creată în Făgăraș de intrarea trupelor române în Ardeal, o bună parte din populație fiind înspăimântată și stăpânită de un singur gând – refugiul. În numai două zile, autoritățile civile, ”în frunte cu îngâmfatul prefect Széll József”, s-au organizat și au părăsit orașul, plecând spre punctul de refugiu dinainte stabilit, Sighișoara, nemairămânând aici ”decât populațiunea clasei de jos, puțini români, unguri și sași intelectuali”. Odată cu aceștia s-a retras dincolo de Olt – însă doar până la Galați – și jandarmeria comitatului (circa 350 de oameni), pusă sub autoritatea căpitanului Szikorszky, cel care va lua în perioada imediat următoare o serie de hotărâri dureroase în privința populației civile românești²⁰.

Referitor la impactul psihologic creat de intrarea României în război, vicarul greco-catolic al Făgărașului, Iacob Popa, nota și el următoarele: „(...) peste noapte a erupt războiul cu România. Dimineața în Făgăraș toată lumea era [oarte] alarmată. Mulți [îm]pachetează și se fac gata de plecare. Trăsurile toate ocupate pentru gendarmerie. Trenurile pe linia Făgărașului nu mai circulă pentru civili. Nici poștă, nici jurnale nu vin. În 18/VIII 1916, seara la 9 oare, oficialii publici au căpătat de la comitele suprem poruncă să fie gata cât la noapte să plece cu toții la Sighișoara, cum au și plecat. Au plecat și alții privați foarte mulți domni: unguri și jidani în noaptea aceea, cu căruțele peste Galați către Sighișoara. Seara la 10 ¼ oare am căpătat scrisoare de la v[ice] comitele ca să punem în siguranță toate ce sunt ale statului și să le predăm la Sighișoara”²¹.

¹⁸ Arhiva Parohiei Beclean, *Cartea de Aur*.

¹⁹ Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 232.

²⁰ *Glasul Oltului*, nr. 29/1921, Făgăraș, p. 2 (articolul *Din durerile neamului*, semnat de Ilie Stoichiția).

²¹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj (în continuare S.J.A.N. Cluj), Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 925, *Însemnări zilnice despre evenimentele din Făgăraș*, f. 12.

Zile întregi a persistat o stare de incertitudine totală, informațiile reale lipsind cu desăvârșire și în primul rând a celor referitoare la mersul operațiunilor militare: ”*N-avem nici o gazetă, nici o informațiune, e penibil ...*”²².

Situația în oraș era confuză și sumbră din toate punctele de vedere – ” *timp de panică și de tristă durere*”, cum se exprima un alt contemporan –, atât locuitorii săi, cât și cei din împrejurimi, fiind nevoiți să suporte și nenumăratele lipsuri ale articolelor de bază. Prăvăliile erau închise, iar rechizițiile jandarmilor se realizau prin curți, ”*pentru că altcum populația din Făgăraș și provincie năvălea în prăvălii ca să cumpere sare, gaz și tutun, care pe acel timp lipseau totalmente*”²³. Existea teama permanentă a instalării foametei: ”*Toate bolțile sunt închise, în piață nu se vinde și nu se cumpără nimic. Femeile celor duși la armată au rămas fără ajutor de la stat, n-or avea ce mânca*”²⁴.

Ulterior, conducerea interimară a orașului a luat câteva măsuri repetate pentru prevenirea înfometării, prin distribuirea unor produse alimentare: ”*Azi (18/31 august 1916 - n.n.) s-au luat măsuri pentru a se împărți pe mâine câte 2 feldere*²⁵ *de grâu și slănină săracilor, din magazinele Domeniului erarial din Făgăraș*”²⁶.

Orașul nemaiavănd la conducere nici un fel de autoritate, civilă sau militară, cei rămași s-au organizat și au hotărât să formeze o instituție interimară – pe care au numit-o *Consiliul comunal provizoriu/Senatul orașenesc interimar* –, având în componență pe deputatul dietal Nicolae Șerban - președinte, Kovács János - vicepreședinte, avocat Nicolae Pandrea - notar, avocat Victor Pralea - șeful Poliției, Székely Ferencz - șeful Gărzii civile, Ilie Stoichiția - subșef al Gărzii și mulți alții, care se înscriaseră ca agenți ai Gărzii; autoritatea Consiliului a fost recunoscută inițial ca legitimă inclusiv de către amintitul căpitan Szikorszky²⁷.

Din păcate, buna înțelegere între cele două autorități n-a durat prea mult și după câteva zile jandarmii – cu certitudine din cauza apropierii armatei române de Făgăraș –, și-au pierdut încrederea în autoritatea civilă provizorie, revenind la ”*mijloacele-i obișnuite*” și începând ”*să dezlănțuie opera lor de vandalism*”²⁸.

Tabloul acțiunilor dureroase comise de către jandarmerie împotriva populației civile, lipsite de apărare, este descris și în presa locală postbelică: ”*În toate zilele se prezentau patrurile maghiare de jandarmi, în frunte cu avocatul*

²² *Ibidem*.

²³ *Glasul Oltului*, I, nr. 32/1921, Făgăraș, p. 1 (articolul *Din durerile neamului*, semnat de Ilie Stoichiția).

²⁴ S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 925, f. 12.

²⁵ Felderă = Măsură de capacitate pentru cereale, egală cu circa 20 de litri.

²⁶ S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 925, f. 12.

²⁷ *Glasul Oltului*, I, nr. 32/1921, p. 1.

²⁸ *Ibidem*.

evreu Taglicht, care descuia prăvăliile și devastau tot ce găseau, căruțele oamenilor erau luate cu forța și încărcate și duse la Galați. În zadar am protestat noi contra acestei pustiiri, în zadar am cerut să ni se dea cel puțin ceva înscris (act – n.n.) pentru tot ceea ce se lua. La toate protestările noastre, jandarmii unguri și îndeosebi av[ocatul] Taglicht ne amenințau cu arestarea (...)”²⁹.

Până la intrarea armatei române în Făgăraș, au avut loc câteva întâmplări tragice – unele adevărate crime –, care i-au avut ca victime atât pe unii lideri naționali, preoți, intelectuali, cât și țărani simpli. Omorul cu cel mai mare impact asupra populației românești făgărășene, săvârșit de către jandarmii retrași dincolo de Olt, a fost cel al liderului politic național din Făgăraș, avocatul Ioan Șenchea. Acesta, din cauza aglomerației foarte mari create atât de autorități, cât și de către o bună parte a populației neromânești din oraș, care se retrăgeau împreună spre Sighișoara, neputând merge mai departe a fost prins prin pădurile de la Cincu. Fără vreo judecată prealabilă și sub pretextul spionajului și a trădării de patrie, a fost împușcat pe loc, iar corpul i-a fost aruncat sau îngropat într-o zonă nedepistată niciodată³⁰, cu toate încercările de după război ale soției sale, Luiza Șenchea, de a descoperi rămășițele martirului făgărășean³¹.

De asemenea, în 22 august/4 septembrie, deputatul român al Făgărașului în Parlamentul de la Budapesta, avocatul N. Șerban, a fost luat ca ostatic de către jandarmi și ținut sub pază în Galați, ” pentru ca să nu se întâmple în Făgăraș spionajiu și revoluțiune”³².

Una dintre obligațiile la care a fost supusă populația civilă, consta în prestarea de diverse munci în beneficiul armatei: ”Azi după amiază a fost la Casa orașului un colonel cu căpitanul din Galați și alți 2 ofițeri și au cerut brațe de lucru pentru șanțuri (pe dealul Galațiului?). Astfel au publicat cu doba, ca fiecare bărbat și chiar copil, care e în stare să lucreze cât de cât, mâine dimineață la 8 oare să se prezinte la Casa orașului cu unelte de săpat. Colonelul zicea că dacă nu vor fi destui bărbați, vor duce la lucru femei”³³. Cei care au răspuns dispoziției au fost trimiși să sape tranșee la marginea Făgărașului – o parte către Beclean, iar ceilalți către Ileni.

Ordinul primit cu această ocazie, ca și altele asemănătoare, precum și din ce în ce mai dese bubuituri ale tunurilor, au produs o stare ”foarte enervată și

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Glasul Oltului*, I, nr. 18/1921, p. 1.

³¹ *Oltul*, I, nr. 77/1919, p. 4.

³² S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 925, f. 13.

³³ *Ibidem*, f. 14.

alarmată” în sufletele oamenilor. Acest zburcium se multiplica apoi ”prin lipsa informațiilor autentice și a ziarelor, din cari nici azi n-am căpătat nici unul”³⁴.

Ca urmare a retragerii grabnice și pentru a încerca zădărnicierea ofensivei Armatei a II-a române, prin lipsirea de mijloace de comunicație, în 1/14 septembrie 1916 autoritățile militare maghiare au aruncat în aer șinele, locomotivele și vagoanele, și au incendiat mai multe clădiri din gara Făgăraș. În aceeași zi, au dinamitat și aruncat în aer jumătatea dinspre oraș a podului de peste Olt, la fel cum se întâmplase și cu cele de la Șercaia – Hălmeag, Șona, Cincșor ș.a.³⁵.

În pofida acestor măsuri disperate, armata română a reușit să intre în Făgăraș și să-l ia în stăpânire în ziua de 2/15 septembrie 1916. Momentul a fost zăgrăvit de vicarul Iacob Popa astfel: ”Zi memorabilă, în care a intrat armata română în Făgăraș. Dimineța la 3 oare am auzit foc violent de puști de cătră miazăzi la marginea orașului. Acesta s-a repeșit cu intervale mai mici ori mai mari până la 7 dimineța.

Când am [i]eșit de la liturg[h]ie (...), soldații români sunt deja în piață (...).

Abia am dejunat și vine de ne chiamă, ca să ne prezentăm în numele orașului înaintea Dlui Colonel. Aceasta am și făcut-o cu Dl. v[ice] președinte Kovács și alți câțiva din membrii Senatului interimal, înaintea Casei orașului, pe când treceau în șir lung tunurile de câmp românești cătră podul Oltului. Am spus Dlui Colonel cum auctoritățile ne-au părășit, cum suntem constituiți interimal și am cerut pârținire și tractare blândă, asigurându-l de sentimentele pașnice ale tuturor cetățenilor din oraș.

Dânsul a respuns că armată română nu e condusă de sentimente ostile față de nici una dintre naționalități. Dânsul nu se poate acum ocupa de afacerile orașului. Noi să rămânem organizați cum am fost, să ne continuăm activitatea până la alte dispuseșuni”³⁶.

A doua zi, sub controlul armatei române, a fost constituit *Consiliul comunal*, cu primar și șef de poliție români. S-a alcătuit o listă de către românii de vază rămași în oraș, care a fost prezentată generalului de divizie Grigore Simionescu, fiind aprobată în componența: avocat Liviu Pandrea primar, avocat Victor Pralea șef de poliție, Ioan Dejenar casier; din *Consiliul comunal* făcea parte și vicarul foraneu Iacob Popa³⁷.

După câteva săptămâni, însă, regruparea Armatei a IX-a germane era finalizată, astfel încât generalul Falkenhayn se afla în situația de a putea debuta

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, f. 13.

³⁶ *Ibidem*, f. 15.

³⁷ *Ibidem*, f. 16.

ofensiva împotriva Armatei a II-a române. Acțiunea i-a fost ușurată și de o decizie pripită a Marelui Cartier General Român, care se concentra în continuare pe frontul sudic – retragerea Armatei a II-a în stânga Oltului și ocuparea tuturor comunicațiilor care duceau către Brașov.

Armatele inamice reușiseră să-și asigure inclusiv superioritatea numerică. Acestea constituiau „o impozantă forță militară: armatele încercate în luptele mari de pe toate fronturile războiului european, veteranii de pe Somme și de pe Ancre, din Flandra și de la Verdun, de pe Narew și de pe Isonzo, pe care-i conduceau generali experimentați, mari specialiști în arta războiului. În urma armatei veneau uriașe convoaie cu un armament formidabil”³⁸.

Înaintarea rapidă a armatelor germane, care atinseseră aliniamentul Pojorta-Luța-Beclean -Calbor³⁹, a condus la ocuparea Făgărașului în 4 octombrie, după ce fusese evacuat de către trupele române, iar în ziua următoare ajungând înaintea pozițiilor armatei române de pe aliniamentul Perșani-Șinca, aflat pe versantul vestic al Munților Perșani, poziție strategică importantă.

Privitor la situația creată cu evacuarea Făgărașului de către trupele române, vicarul Iacob Popa nota: ”De dimineață s-a continuat transportul de trupe, care și tot felul de material în direcția Șercaia (...). Neștiind că de ce e vorba, ba crezând că este o retragere, ne-a cuprins pe toți neliniște mare”. Neliniștea aceasta l-a îndemnat pe vicar, ca de altfel pe toată lumea, să adreseze unui ofițer român o întrebare firească: ”(...) ce înseamnă toate acestea (?), ori doară trebuie să plecăm și noi, pentru că dacă se retrage armata română noi nici nu dorim, dar nici nu putem să mai dăm față cu armata și autoritățile ungurești”⁴⁰. I s-au dat răspunsuri liniștitoare, cum că este o retragere strategică a comandei, însă l-a intrigat aserțiunea că în cazul unei retrageri totale populației oricum nu i s-ar comunicat oficial.

În cele din urmă, inevitabilul a lovit implacabil. După ce salutaseră cu mare entuziasm înaintarea trupelor române, populația, conștientă și totodată îngrozită de perspectiva reînțarcerii administrației maghiare, acum privea cu deznădejde aceeași armată. Intelectualii, fruntașii satelor, dar și *mulțime de popor de pe valea Oltului*⁴¹, iau cu toții drumul exilului, ca o coloană tristă alăturată celei militare: ”Cu bagaj, cu ce am putut lua în mână, ne-am urcat în carul ultim al coloanei (...). *Întunec, ploaie și rece (...). Apoi larmă, porunci*” și înghesuială⁴².

³⁸ C. Kirițescu, *op. cit.*, p. 289.

³⁹ Erich von Falkenhayn, *Campania Armatei a 9-a împotriva românilor și a rușilor*, Atelierele Grafice Socec & Co S.A., București, 1937, p. 75.

⁴⁰ S.J.A.N. Cluj, Fond Iacob Popa, doc. nr. 925, f. 17.

⁴¹ Arhiva Parohiei Beclean, *Cartea de Aur*.

⁴² S.J.A.N. Cluj, Fond Iacob Popa, doc. nr. 925, f. 20.

Un aspect important și totuși insuficient cunoscut al acțiunilor din anii războiului, l-a constituit organizarea unităților de voluntari ardeleni și bucovineni dintre prizonierii aflați în Rusia. Acțiunea de mobilizare a acestora a cunoscut o amploare deosebită, cu atât mai mult cu cât Rusia se afla în aceeași tabără militară cu România.

Însă, condițiile grele la care erau supuși prizonierii români de către conducerile lagărelor din Rusia, i-a determinat pe aceștia ca, încă din toamna anului 1916, să plece spre Darnița. Rezultatul plecării din lagăre l-a constituit, însă, dispersarea lor pe o suprafață extinsă și angajarea masivă la diverse munci.

În aceste împrejurări, un grup de cinci intelectuali – printre care și viitorul prefect al Făgărașului, avocatul Octavian Vasu –, a luat inițiativa concentrării voluntarilor, pornind o acțiune de convingere a autorităților rusești relativ la necesitatea creării unui corp de voluntari români, bine organizat și cu o componență numerică importantă. Unul dintre voluntari, îi atribuia avocatului făgărășean un rol capital în cadrul acțiunii pornite în Rusia: ”(...) *cunoscător desăvârșit nu numai a limbii ruse, ci și a firii și obiceiurilor rusești, a fost un destoinic ambasador al voluntarilor pe lângă toate autoritățile rusești, de la care voluntarii au simțit nevoia unui sprijin*”⁴³.

Activitatea perseverentă a grupului *condus* de O. Vasu s-a materializat printr-un ordin al Înaltului Comandament Rusc, din noiembrie 1916, prin care era recunoscut oficial Corpul voluntarilor ca ”*armată a Transilvaniei și Bucovinei*”⁴⁴. Acesta era considerat un aliat al Rusiei, întocmai ca și Corpul voluntarilor cehoslovaci.

În decembrie 1916, liderii voluntarilor trimiteau Guvernului român stabilit la Iași un memoriu, în care, după ce informau asupra constituirii Corpului și își afirmau hotărârea de a se uni cu România, solicitau sprijinul pentru organizarea cât mai eficientă a unităților de voluntari, având ca finalitate trimiterea lor pe frontul din Moldova.

Până în vara anului 1917 s-au înscris peste 1.500 de prizonieri, care au format primul corp de voluntari. Entuziasmul cu care a fost primit eșalonul în capitala Moldovei, a stimulat și mai mult acțiunea de organizare a comisiilor de propagandiști, care trebuiau să meargă în circumscripția militară a Moscovei pentru a relua recrutarea.

Au fost numite șase astfel de comisii, din care făceau parte un ofițer superior al armatei române – șeful comisiei –, un refugiat ardelean, bănățean sau bucovinean și un ofițer dintre voluntarii rămași la Kiev, cunoscător al limbii ruse și

⁴³ Elie Bufnea, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei. Unirea (1914-1918)*, Editura MARIST, Baia Mare, 2010, p. 186.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 113.

al realităților de acolo. Comisia a treia, repartizată la Borizaglebsk, îi avea ca membri pe maiorul Gheorghe Plesnilă, vicarul Iacob Popa și sublocotenentul Ilie Cucu. Comisiile au fost dotate cu broșuri sau manifeste, printre care și gazeta *România Mare*, apărută la Kiev în 23 de numere, între iulie-decembrie 1917⁴⁵.

Iacob Popa, după plecarea din Făgăraș, a ajuns la București, iar de acolo, sub presiunea ofensivei germane, a trecut la Iași. După numirea ca membru al Comisiei de propagandă III, în septembrie 1917 se afla lângă orașul Burin, trimis la o fabrică de zahăr pentru a face ”*propagandă intensă*” printre cei aproximativ 450 de prizonieri, în același timp trebuind să facă investigații în zonă spre a afla dacă mai sunt și alți prizonieri ”*în număr mai mare de 10*”⁴⁶.

În urma cercetărilor efectuate în zonă, vicarul mai descoperea o fabrică de apă în care munceau aproape 200 de români, „*destul de bine dispuși pentru cauza noastră*”, și o alta în care, alături de români, se aflau mai mulți germani și maghiari; cei din urmă, aflând despre misiunea prelatului, au amenințat ”*că vor sări cu violență*” asupra propagandiștilor⁴⁷.

Apoi, lui Iacob Popa i s-a desemnat o rută în gubernia Kursk, pe care trebuia să o finalizeze, în răstimp de o lună, cu încorporarea a peste 600 de oameni. De asemenea, colegul său de comisie, locotenentul Ilie Cucu, dispus pe un alt itinerar, trebuia să atragă la cauză circa 350-400 de români din gubernia Voronejscaia și 831 din gubernia Kursk⁴⁸.

Prizonierii convinși de către propagandiști au semnat un *Angajament* de înscriere ca voluntari în armata română, fie ei ofițeri, subofițeri sau soldați. Finalul documentului era consfințit cu cuvintele: ”*Dumnezeu să ne ajute, ca prin lupta noastră să desrobim țerile locuite de români și să întemeiem pe vecie România mare, glorioasă, puternică și fericită*”⁴⁹.

Printre cei recrutați cu acest prilej de vicar apar și câteva nume de făgărășeni: Vichente Oancea din Șercăița, Adam Stoica din Șercaia, Aron Itu din Șinca-Nouă și Gheorghe Badea din Holbav⁵⁰.

La începutul lunii noiembrie 1917, vicarul primea noi recomandări în privința bunului mers al acțiunii, comunicându-i-se în primul rând necesitatea ca adunările de propagandă să se organizeze obligatoriu acolo unde se găseau prizonierii – lagăre, stabilimente industriale, ferme etc. – și doar în zilele de

⁴⁵ Liviu Botezan, *Contribuții la problema recrutării de voluntari dintre românii transilvăneni ajunși prizonieri în Rusia în primul război mondial*, în ”Acta Musei Napocensis”, XX, Cluj-Napoca, 1983, p. 279.

⁴⁶ S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, doc. nr. 160.

⁴⁷ *Ibidem*, doc. nr. 161.

⁴⁸ *Ibidem*, doc. nr. 167.

⁴⁹ *Ibidem*, doc. nr. 168.

⁵⁰ *Ibidem*, doc. nr. 176, pp. 1, 4, 5.

sărbătoare. De asemenea, accentul propagandei trebuia să fie îndreptat către cei cu moral sau sentimente naționale scăzute: ”(...) *acolo unde ați constatat că simțământul național e mai stins, acolo trebuiește să depuneți toată forța inteligenței Dvs. pentru a redeștepta printre prizonieri acest simțământ*”⁵¹.

De multe ori activitatea a fost îngreunată de acțiunile țăranilor ruși răsculați, care incendiau și prădau. Tulburările produse de revoluția bolșevică și ideea încheierii păcii cu Puterile Centrale au condus la o oarecare bulversare a planurilor inițiale, veștile ajungând și în rândurile prizonierilor. Situația tensionată era descrisă realist de către vicar, care afirma că știrile acestea sumbre au ”*străbătut și printre prizonierii noștri și nu e chip a-i convinge și a-i conduce la o orientare mai sănătoasă și mai optimistă cu privire la situația generală și la situația specială a noastră, a românilor. Astfel, prizonierii întâmpină acțiunea noastră nu numai cu neîncredere, dar chiar cu dușmănie. Câtă vreme persistă atmosfera aceasta, nu vom reuși să luăm voluntari, pentru că dușmanii voluntariatului, cari nu sunt numai maghiarii și germanii, dar mulți chiar și dintre prizonierii români, au prea multe și grele argumente față de mintea simplă și șovăelnică a celor cari altcum ar avea sentimente mai bune*”⁵². Din cei 92 de prizonieri aflați în Jelet, nu se înscrisese niciunul.

Nici la sfârșitul anului situația nu suferise vreo modificare sensibilă, prizonierii continuând să rămână reticenți, iar uneori reacționând chiar cu violență. Cei mai mulți dintre românii aflați în zona Eleț au refuzat să primească daruri de Crăciun, fiindu-le teamă că vor fi luați voluntari *cu sila*. Propagandiștii au fost amenințați cu bătaia și li s-a comunicat că prizonierii și-au asigurat ajutorul ungarilor dintr-o altă tabără⁵³.

Ulterior, lucrurile s-au mai calmat și românii au revenit la sentimente mai bune, astfel încât marea majoritate a îmbrățișat ideea de a se înscrie ca voluntari. În final, numărul făgărășenilor înrolați în Corpul voluntarilor s-a ridicat la cifra de 349, o cifră destul de redusă în comparație cu alte zone ardelene, însă explicabilă prin faptul că din comitatele sudice mulți români trecuseră Carpații spre a se înrola în armata română⁵⁴.

Din primăvara anului 1918, activitatea politică și de propagandă nu a mai fost posibilă, acțiunea de mobilizare a voluntarilor români fiind transferată gradat în zonele răsăritene ale Rusiei și în Siberia, aflate în afara autorității bolșevicilor. Până la încheierea lungii lor ”expediții” în mai 1920 și îmbarcarea în portul

⁵¹ *Ibidem*, doc. nr. 182.

⁵² *Ibidem*, doc. nr. 183.

⁵³ *Ibidem*, doc. nr. 223.

⁵⁴ E. Bufnea, *op. cit.*, p. 176.

Vladivostok pentru repatriere, voluntarii români au avut de dus multe lupte și hărțuieli cu trupele și partizanii sovietici.

Tot mai numeroasele mărturii revelate de fondurile arhivistice, de jurnalele edite sau de diverse alte însemnări cu caracter memorialistic, evidențiază acum și vor accentua în viitor complexitatea acestui moment istoric, dezmembrând rigiditatea impusă de istoriografia tradițională. Prin urmare, acest tezaur memorial va contribui la certificarea truismului că Primul Război Mondial n-a constituit doar un eveniment politico-militar, ci unul total, cu multiple implicații în social, economic, mental etc.

Bibliografie

Arhiva Parohiei Beclean, *Cartea de Aur*.

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Fond *Iacob Popa*.

Glasul Oltului, I, nr. 18, 29, 32, Făgăraș, 1921.

Oltul, I, nr. 77/1919, Făgăraș.

Paul ABRUDAN, *General de brigadă Leonte Comșa – Memorii de război*, în "Studii și materiale de muzeografie și istorie militară", nr. 10, București, 1976, pp. 197-206.

Liviu BOTEZAN, *Contribuții la problema recrutării de voluntari dintre românii transilvăneni ajunși prizonieri în Rusia în primul război mondial*, în "Acta Musei Napocensis", XX, Cluj-Napoca, 1983.

Elie BUFNEA, *Revoluția de eliberare națională a Transilvaniei. Unirea (1914-1918)*, Editura MARIST, Baia Mare, 2010.

D.G.A.S., *1918 la Români. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Documente externe. 1879 – 1916*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.

Erich von FALKENHAYN, *Campania Armatei a 9-a împotriva românilor și a rușilor*, Atelierele Grafice Socec & Co S.A., București, 1937.

Eugen GOGA, *Două Siberii*, București, 1916.

Constantin KIRIȚESCU, *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Voluntari din Beclean în armata română – 1918 (Muzeul Țării Făgărașului "Valer Literat", nr. inv. I3-30).

Fig. 2 – Voluntari din Beclean în armata română – 1918 (verso).

- Fig. 3 – Aurel Șenchea – 1915.
Fig. 4 – Ioan Șenchea – 1910.
Fig. 5 – Brevet de decorație Socol Alexandru din Berivoi.
Fig. 6 – Decorație “Crucea Comemorativă a Războiului”.
Fig. 7 – C.P. Armatele austro-germane în centrul Făgărașului (octombrie 1916).
Fig. 8 – Schiță cu situația militară din zona Făgăraș (septembrie 1916).
Fig. 9 – Protopopul ortodox Nicolae Borzea.
Fig. 10 – Vicarul greco-catolic Iacob Popa.
Fig. 11 – Filă din *Însemnările zilnice* ... (august-octombrie 1916; S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, nr. inv. 925).
Fig. 12 – Trenul blindat Mărășești în Siberia.
Fig. 13 – C.P. Plutonier Alexandru Sochi (Siberia, 1917; S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, nr. inv. 1.025).
Fig. 14 – C.P. Plutonier Alexandru Sochi – verso (S.J.A.N. Cluj, Fond *Iacob Popa*, nr. inv. 1.025).

Fig. 1

Amănunt din Pârboacă -
Mondial și flăcău în
București Voluntari
în armata Română în 13/10
Nicolae S. Căpăș 1910
din Com. Bechiar, Lud
Tăgăras

Fig. 2

Fig. 3

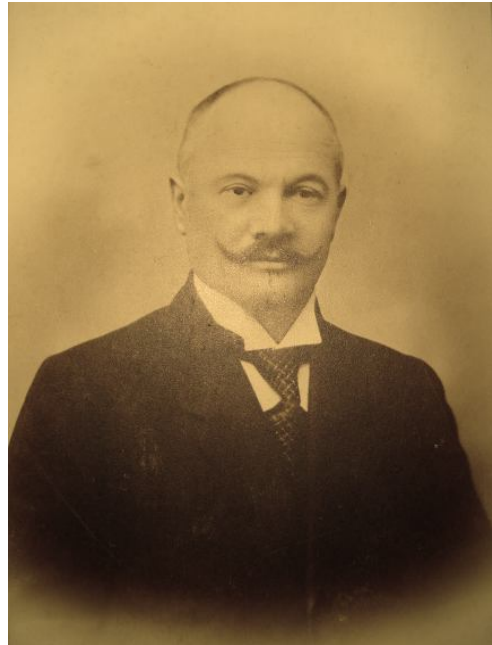

Fig. 4

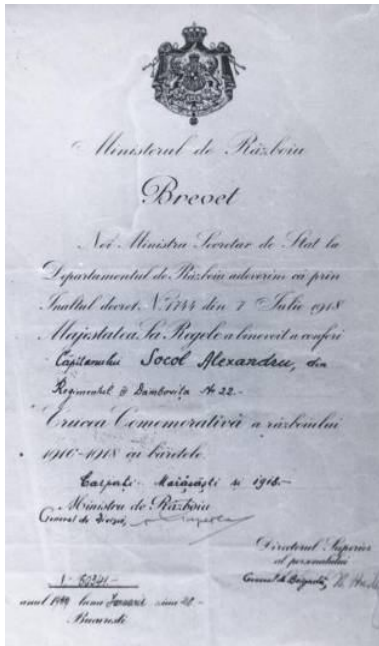

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

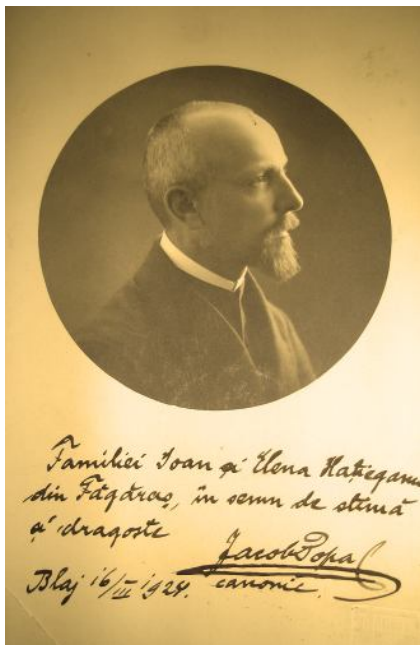

Fig. 10

Fig. 11

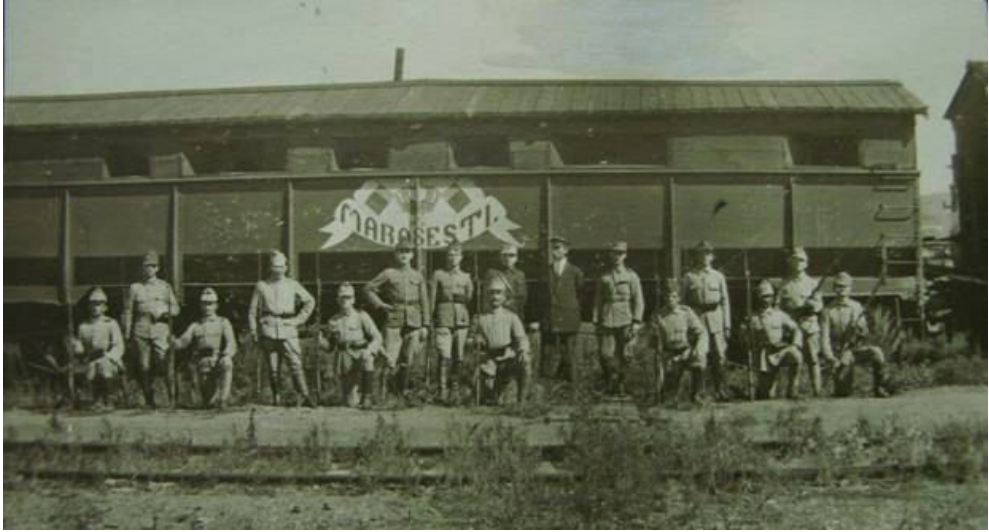

Fig. 12

Fig. 13

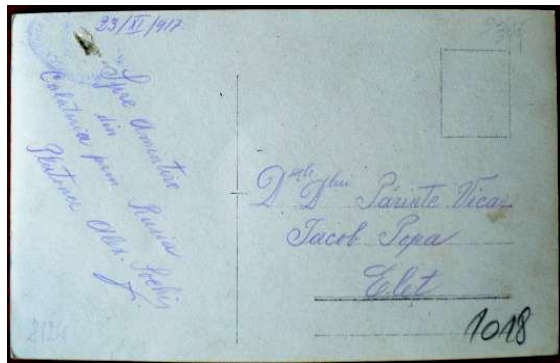

Fig. 14